

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ УНР
ПІД ЧАС ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ІСм-24
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія та громадянська освіта)
Кацапенко Катерини Валеріївни
Керівник: к.і.н., доцент Печеніна Н.А.

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Кацапенко Катерина Валеріївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Катерина Кацапенко

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження	6
1.2. Джерельна база дослідження	12
1.3. Методологічна основа дослідження.....	16
Висновки до розділу 1	18
РОЗДІЛ 2. ВІЙСЬКОВІ ТРАДИЦІЇ АРМІЇ УНР	19
2.1. Козацька військова спадщина армії УНР	19
2.2. Вплив військових традицій армії УНР на сучасні Збройні Сили України.	24
Висновки до розділу 2	30
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ АРМІЇ УНР ПІД ЧАС ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ	32
3.1. Стан висвітлення теми у сучасній історичній освіті.	32
3.2. Методика вивчення військових традицій УНР у позакласній роботі з історії України	37
Висновки до розділу 3	41
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена комплексом суспільних, освітніх та науково-методичних чинників. В умовах триваючої російсько-української війни особливої ваги набуває формування в сучасній молоді відчуття національної приналежності, налаштованості на захист власної держави та розуміння неперервності української військової традиції. Військові традиції Армії Української Народної Республіки є важливою складовою історичної пам'яті, однак залишаються відносно маловідомими широкому загалу старшокласників, поступаючись місцем або радянським міфам, або поверхневому уявленню про національно-визвольні змагання початку ХХ століття.

На нашу думку, саме звернення до досвіду УНР дає змогу показати учням, що українська армія має давню державницьку традицію. Це руйнує нав'язаний століттями образ українців як «бездержавної нації» та сприяє усвідомленню тягlosti боротьби за незалежність – від Армії УНР до сучасних Збройних Сил України. Формування такого історичного бачення є важливою складовою патріотичного, громадянського та ціннісного виховання старшокласників.

Водночас чинні освітні стандарти та ідеї Нової української школи наголошують на необхідності виховання відповідального громадянина, здатного до критичного мислення, самостійного пізнання й практичної діяльності. Позакласна робота відкриває широкі можливості для реалізації компетентнісного, діяльнісного та інтегративного підходів: через проєкти, дискусії, історичні реконструкції, роботу з джерелами тощо. Проте методичні засади вивчення саме військових традицій УНР у форматі позакласної діяльності розроблені недостатньо: існує певний дисбаланс між науковими дослідженнями історії УНР та їх практичним упровадженням у шкільну виховну роботу.

Таким чином, постає суперечність між потребою українського суспільства у формуванні в старшокласників глибокого розуміння

національної військової історії та недостатнім методичним забезпеченням процесу вивчення військових традицій у позакласній роботі. Подолання цієї суперечності потребує спеціального науково-педагогічного дослідження, спрямованого на обґрунтування змісту, форм і методів такої роботи.

Метою роботи є всебічне дослідження процесу формування та розвитку військових традицій армії УНР, визначення їх впливу на сучасну українську армію та розробка методики їх вивчення у процесі позакласної роботи зі старшокласниками.

Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу з теми дослідження;
- проаналізувати та дослідити військові традиції армії УНР та їх вплив на сучасні ЗСУ;
- проаналізувати сучасний стан висвітлення теми у сучасній історичній освіті та запропонувати методику вивчення військових традицій УНР у позакласній роботі з історії України.

Об'єктом дослідження є позакласна робота старшокласників у системі національно-патріотичного виховання.

Предмет дослідження є вивчення українських військових традицій УНР під час позакласної роботи старшокласників.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1917 по 2024 рік, що відповідає етапам формування армії УНР та відродження її традицій у сучасних умовах.

Для дослідження використовувалися такі **методи** як:

1. Загальнонаукові: аналізу, синтезу, індукції, системний метод.
2. Спеціально-історичні: історико-порівняльний метод, історико-хронологічний метод.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення системи національно-патріотичного виховання у закладах загальної середньої освіти, зокрема, під час розроблення навчально-методичних матеріалів, програм та сценаріїв позакласних заходів. Це сприятиме підвищенню

ефективності позакласної роботи, формуванню в учнів глибшого розуміння національної військової історії та вихованню поваги до героїчних сторінок боротьби українського народу за державність.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в освітньому процесі закладів освіти для підвищення ефективності національно-патріотичного виховання старшокласників. Розроблені у межах дослідження матеріали можуть бути використані вчителями історії, класними керівниками та організаторами виховної роботи під час проведення заходів, присвячених українським військовим традиціям Армії УНР.

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки до кожного з розділів, загальні висновки, список використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЧНІ, ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми дослідження

Становлення Збройних Сил України як одного з найважливіших державних інститутів є складним і багатограним процесом, що відбувався в умовах постійних викликів і загроз для національної безпеки. Незважаючи на те, що Збройні сили були створені в контексті боротьби за незалежність, їх формування не завжди ґрунтувалося на чітко визначеній національній ідеології. В умовах сучасної військової агресії з боку росії, актуальним стає перегляд основоположних принципів реорганізації армії, включаючи символіку та назви військових структур. Історичний досвід, зокрема, період Української Народної Республіки (УНР), вказує на численні помилки, допущені під час формування армії, які можуть слугувати уроком для сучасності.

Одним з цікавих досліджень традицій армії УНР є робота В. Н. Голубка «Армія Української Народної Республіки 1917-1918: Утворення та боротьба за державу», яка слугує важливим науковим дослідженням у цій сфері [27]. Автор зібрав великий архівний та бібліографічний матеріал, що вдало доповнюється газетними публікаціями та мемуарами сучасників. Це дозволяє створити цілісну картину подій, що відбувалися в Україні в період формування суверенної держави.

У своїй праці В. Н. Голубко акцентує увагу на ключових етапах розвитку українського військового руху, що розпочався в умовах політичної та соціальної кризи. Він аналізує перші кроки національного військового будівництва, а також роль видатних українських діячів, таких як М. Міхновський, С. Петлюра, Є. Коновалець, П. Скоропадський та інших. Кожен з них вніс свій внесок у становлення українських військових традицій,

що формувалися на основі історичної спадщини, зокрема козацьких традицій, а також досвіду інших країн.

Праця також містить аналіз проблем, з якими стикалася армія УНР, зокрема, питання мобілізації, формування військових частин, забезпечення армії ресурсами та підготовки кадрів. В. Н. Голубко зазначає, що незважаючи на численні труднощі, український військовий рух зміг досягти значних успіхів, що стало основою для подальшого розвитку Збройних Сил України.

Грунтовним дослідженням є монографія В. П. Капелюшного та О. Ф. Ковалю «Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917-1921 років» [34], яка охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із діяльністю української еліти, зокрема, військової, в умовах революційних змін.

Автори провели ґрунтовний аналіз ролі національної еліти у державотворчих процесах, акцентуючи увагу на військових традиціях та їх впливі на формування збройних сил УНР. Вони досліджують, як військова еліта, зокрема, Галицька та Наддніпрянська армії, вплинула на розвиток української ідентичності та боротьбу за незалежність. У праці розглядаються ключові постаті, їх внесок у військову справу та державність, а також проблеми, з якими стикалася армія УНР.

Цінність цієї роботи полягає в тому, що вона не лише узагальнює наукові здобутки попередників, але й пропонує нові підходи до розуміння військових традицій. Автор наводить великий масив документальних свідчень, які дозволяють по-новому розглядати події того періоду. Це включає аналіз військових стратегій, тактичних прийомів, а також відзначення особливостей взаємодії між різними військовими формуваннями.

Дисертація В. В. Карпова на тему «Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні» також є важливим внеском у дослідження українських військових традицій, зокрема в контексті армії УНР [35]. У роботі автор аналізує процес відновлення військової

символіки в Україні після здобуття незалежності, підкреслюючи значення історичної спадщини для формування сучасних державних атрибутів.

Висновки дисертації підтверджують, що українська військова символіка має глибокі корені в культурі та світосприйнятті українського народу, відображаючи досягнення різних історичних періодів. Дослідження показало, що символіка Збройних Сил України сформувалася на основі історичних традицій, зокрема, спадщини козацтва, і була адаптована до сучасних вимог. Автор зазначає, що, незважаючи на запозичення елементів з радянської та інших військових систем, в Україні вдалося створити самодостатню систему військової символіки.

В. В. Карпов також вказує на важливість правового забезпечення процесу становлення військової символіки, підкреслюючи, що законодавчі акти, ухвалені Верховною Радою України, сприяли формуванню основ для розвитку української школи символіки. Проте, дослідження виявило, що відсутність єдиного органу, відповідального за ведення реєстру нормативно-правових актів у цій галузі, призвела до неконтрольованого поширення символіки [35].

У дисертації Т. М. Швидченко «Перший зимовий похід Армії УНР в контексті національно-визвольної революції 1917 – 1921 років» розглядається значення Першого зимового походу армії УНР для української державності, а також його вплив на формування військових традицій [46].

Авторка аналізує етапи бойової діяльності армії, відзначаючи, що похід складався з двох основних етапів: перший – прорив через білогвардійський фронт, другий – підняття повстання серед українського населення проти більшовицьких сил.

Основні висновки дисертації свідчать про те, що Перший Зимовий похід Армії УНР, незважаючи на численні труднощі, став важливим етапом у національно-визвольній боротьбі українського народу та заклав основи для подальшого розвитку військових традицій. Успішне виконання завдань під час походу, співпраця з повстанськими організаціями та відвага українських

вояків стали чинниками, які сприяли формуванню нової, реформованої Армії УНР та надали можливість взяти участь у наступних збройних конфліктах за українську державність.

У статті С. Власюка «Військові традиції доби визвольних змагань 1917-1921 років у сучасній українській армії» розглядається еволюція військових традицій в умовах незалежності України, зокрема в контексті військової агресії, що спонукала до перегляду основоположних підвалин реорганізації Збройних Сил України [25].

Автор підкреслює, що Збройні Сили України є одним з ключових державних інститутів, проте їхнє становлення не завжди відбувалося на національній ідеологічній основі. С. Власюк зазначає, що процес відновлення українських військових традицій потребує активної роботи над символікою, назвами військових структур та впровадженням історичної спадщини, що була сформована під час Визвольних змагань 1917-1921 років.

Зокрема, С. Власюк розглядає приклади перейменування військових частин та навчальних закладів, акцентуючи на тому, що цей процес не завжди був послідовним. Крім того, Власюк акцентує увагу на важливості впровадження традицій Армії УНР у сучасну військову практику, зокрема через символіку, однострій та бойові прапори. Наприклад, під час військового параду до Дня Незалежності України у 2017 році були використані елементи однострою та символіки, що нагадують про часи УНР [25].

У статті Я. В. Вікторської «Особливості збройних утворень УНР 1917 р., їх правовий статус» розглядаються ключові моменти формування українських збройних сил, їх правове регулювання та вплив на сучасні військові традиції України [24].

Дослідниця зазначає, що після повалення Тимчасового уряду 20 листопада 1917 року Центральна Рада проголосила створення УНР, що стало основою для формування нормативно-правової бази, необхідної для організації власних збройних сил. Важливим кроком у цьому процесі стало створення Генерального секретаріату, який взяв на себе відповідальність за

виконавчу владу, в тому числі й за військові справи. У травні 1917 року було сформовано перший український військовий підрозділ – 1-й Український козацький полк, що поклало початок створенню регулярних військових частин.

Основні висновки автора підкреслюють, що створення збройних формувань УНР стало важливим етапом у відродженні українського війська, але процес їх будівництва був неповним і часто спирався на добровільних засадах. Військові традиції, закладені в цей період, стали основою для подальшого розвитку української армії [24]. Незважаючи на труднощі, Центральна Рада змогла закласти основи національної армії, яка виконувала функцію оборони національності та створила базу для військового законодавства.

Монографія В. Н. Голубка «Армія Української Народної Республіки 1917-1918: Утворення та боротьба за державу» [27] є детальним дослідженням історії армії УНР, що охоплює період її утворення та боротьби за державність. Автор висвітлює не лише військові кампанії, але й соціально-політичні умови, в яких діяла армія. Книга містить численні свідчення учасників подій, документи та фотографії, що ілюструють військові традиції того часу. Важливою частиною дослідження є опис військових ритуалів, символіки та традицій, які формувалися в умовах боротьби за незалежність. В. Н. Голубко підкреслює, що традиції армії УНР мали глибокі корені в українській культурі та історії, що дозволяє провести паралелі між минулим та сучасністю.

Тритомне видання І. Крип'якевича «Історія українського війська» детально аналізує розвиток українського війська, зокрема, в контексті армії УНР [38]. Третій том присвячений періоду, коли армія формувалася в умовах революційних змін. Автор розглядає військові традиції, які були запозичені з історії козацтва та інших українських військових формувань. І. Крип'якевич акцентує увагу на важливості збереження цих традицій для формування національної ідентичності та патріотизму. Його дослідження підкреслює, що

військові традиції армії УНР стали основою для майбутніх збройних формувань незалежної України.

У книзі Бориса Монкевича «Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорозжців» [8] відображено безпосередні спогади учасника подій – хорунжого Армії УНР, який служив у полку Чорних Запорозжців. Він детально описує бойові епізоди Зимового походу 1919–1920 років, підкреслюючи мужність, самовідданість і дисципліну українських вояків. У центрі його уваги – бойовий дух частини, взаємини між командирами й підлеглими, традиції побратимства та військової честі, що ґрунтувалися на козацьких звичаях. Описані Б. Монкевичем епізоди не лише відтворюють історичну правду про боротьбу Армії УНР, а й засвідчують формування новітніх військових традицій, які поєднували героїку визвольної боротьби з моральними ідеалами служіння Батьківщині.

Інша праця Б. Монкевича – «Слідами новітніх запорозжців. Похід Болбочана на Крим» [9]. У книзі розповідається про кримський похід полковника Петра Болбочана 1918 року, який став прикладом рішучості, організованості та професіоналізму українського війська. Автор показує, як серед військових частин УНР відроджувалися козацькі традиції: використання історичної символіки, шанування бойового побратимства, урочистість присяг і військових церемоній. Б. Монкевич проводить паралелі між вояками УНР і запорозькими козаками, підкреслюючи тяглість української військової традиції.

Наукова робота М. Кравчука «Правове регулювання діяльності Збройних Сил України в 1917-1920 рр.» [22] аналізує правові аспекти функціонування Збройних Сил України в період визвольних змагань. Автор досліджує, як правові норми впливали на організацію та діяльність армії УНР, а також на формування військових традицій. М. Кравчук підкреслює, що правове регулювання стало важливим чинником, який вплинув на моральний стан військових, їхню дисципліну та патріотизм. Це дослідження дозволяє

зрозуміти, як правові засади формували військову культуру та традиції, які збереглися до сьогодні.

Дисертація В. Карпова «Історичні витoki української військової символіки» присвячена аналізу військової символіки, яка виникла в Україні в період боротьби за незалежність» [25]. Автор досліджує, як символіка армії УНР відображала національні традиції та цінності. Він акцентує увагу на тому, що військова символіка стала важливим елементом національної ідентичності, формуючи почуття єдності та патріотизму серед військовослужбовців. Дослідження В. Карпова є важливим для розуміння того, як традиції та символіка армії УНР вплинули на сучасні військові формування.

У своїй статті С. Власюк аналізує вплив військових традицій доби визвольних змагань на сучасну українську армію [25]. Автор досліджує, як традиції, що виникли під час боротьби за незалежність, були адаптовані та збережені в сучасних умовах. Власюк підкреслює, що військові традиції є не лише елементом історичної пам'яті, але й важливим чинником, що формує моральний дух армії. Це дослідження надає цінну інформацію про те, як минуле впливає на сучасність.

Стаття «Незламні герої України: історія заснування 72-ї ОМБр ім. «Чорних Запорозжців»» [11] надає інформацію про сучасні військові частини, які успадкували традиції армії УНР. Ця робота демонструє, як сучасні військові формування відзначають свою спадщину, продовжуючи традиції, закладені в часи боротьби за незалежність.

Отже, проблема українських військових традицій доби Української Народної Республіки достатньо представлена в історичній науці, хоча її дослідження має нерівномірний характер.

1.2. Джерельна база дослідження

Дослідження українських військових традицій армії Української Народної Республіки (УНР) спирається на широкий комплекс джерел, що

відображають як офіційні засади функціонування війська, так і повсякденну практику вояків. Підібрана база дослідження дозволяє всебічно проаналізувати процеси формування, розвитку та збереження військових традицій в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 років.

Усі опрацьовані джерела можна поділити на кілька груп. Першу становлять нормативно-правові документи, які визначали організацію війська та регламентували його діяльність. Другу групу складають джерела військового діловодства, що висвітлюють реальне функціонування армії. До третьої можна віднести мемуарно-епістолярні матеріали, важливі для розуміння традицій, настроїв та ціннісних орієнтацій військових та періодику, яка відображає суспільні оцінки й інтерпретації військових подій. Окрему групу складають візуальні джерела, що дають змогу реконструювати зовнішні прояви військових традицій.

Так, Конституція України, прийнята Верховною Радою у 1996 році, є основоположним документом, що визначає правові засади функціонування Збройних Сил України та військових формувань [7]. Вона слугує правовою основою для аналізу ролі армії в державотворенні та охороні суверенітету, а також вказує на необхідність збереження та популяризації військових традицій, які мали місце в історії України.

Закон «Про утворення Українського Народного війська» (1918 р.) [5], ухвалений 3 січня 1918 року, є одним з ключових документів, що регулюють створення та діяльність Українського Народного війська. Цей закон закріплює правові основи формування збройних сил УНР, а також визначає їх основні функції та структуру. Аналіз цього документа дозволяє зрозуміти, як правові норми впливали на організацію армії, а також які традиції були закладені в її основу. Закон також містить положення, які стосуються патріотизму, служіння народу та захисту державних інтересів, що стали важливими складовими військової культури.

Крім того, укази Президента України та накази Генерального штабу Збройних Сил України також становлять важливу частину джерельної бази.

Наприклад, Указ Президента України №966/99 від 07.08.1999 «Про День Українського козацтва» підкреслює історичне значення козацтва для зміцнення української державності та його вагомий внесок у сучасний процес державотворення. Це свято, що відзначається 14 жовтня (з 2023 року – 1 жовтня), стало символом відновлення військових традицій, пов'язаних із козацькою спадщиною [19].

Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 25.04.2018 р. №166 «Про затвердження Програми заходів щодо відновлення та впровадження національних бойових традицій у Збройних Силах України» акцентує на важливості формування військової ідеології на основі патріотизму та національних традицій. Цей документ підкреслює необхідність повної декомунізації та відновлення історичних традицій Збройних Сил України, що є важливим кроком у формуванні нової військової культури [10].

Додатково при вивченні даної теми можна використовувати укази, що присвоюють почесні найменування військовим частинам та також відображають вплив військових традицій армії УНР на сучасні Збройні Сили України. Наприклад, указ Президента України від 23 серпня 2017 року № 234/2017 «Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України та уточнення деяких найменувань» закріплює присвоєння 72-й окремії механізованій бригаді почесного найменування імені Чорних Запорозжців, що стало визнанням героїзму й військової доблесті легендарного полку УНР [15].

Закон України «Про Збройні Сили України» (редакція від 19.03.2025) [6] є важливим правовим документом, який визначає основи організації, функціонування та діяльності Збройних Сил України. Цей закон відображає сучасні вимоги до обороноздатності держави та забезпечення національної безпеки. Він регулює не лише структуру військових формувань, але й їхні завдання, права та обов'язки військовослужбовців, а також принципи взаємодії з іншими державними органами.

Аналіз закону «Про Збройні Сили України» в контексті дослідження українських військових традицій армії УНР дозволяє провести паралелі між правовими основами функціонування армії в історичному минулому та сучасністю. Закон підкреслює важливість збереження військових традицій як елемента національної ідентичності, що стало актуальним у період боротьби за незалежність.

Окрім зазначених джерел, важливу роль у формуванні розуміння військових традицій армії УНР відіграє книга П. Д'яченка «Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР» [3], яка містить свідчення учасників тих подій та описує бойовий шлях полку, підкреслюючи значення козацької спадщини в армійській культурі. Цей документ є важливим для дослідження військових традицій, оскільки він надає безпосередній погляд на життя та побут військовослужбовців, їхні цінності та принципи.

Особливе місце у джерельній базі посідають «Спогади командира (1917–1920)» [12]. Марка Омеляновича-Павленка, генерала Армії УНР, який безпосередньо керував бойовими діями Запорізького корпусу. У своїх спогадах він не лише документує події визвольних змагань, а й аналізує структуру, організацію та виховні принципи українського війська. Омелянович-Павленко розглядає військову службу не лише як професію, а як моральний обов'язок перед народом і державою.

Таким чином, джерельна база дослідження українських військових традицій армії УНР є багатогранною та різноманітною. Вона включає як правові документи, так і мемуари, що дозволяє всебічно аналізувати процеси формування та розвитку військових традицій в Україні. Ці джерела допомагають зрозуміти, як правові норми та культурні традиції вплинули на формування сучасної української армії та її ідентичності.

1.3. Методологічна основа дослідження

Методологічною основою дослідження українських військових традицій армії Української Народної Республіки (УНР) є принципи історизму, об'єктивності та комплексності. Ці принципи дозволяють глибше зрозуміти процеси формування, розвитку та збереження військових традицій в умовах національно-визвольних змагань 1917-1921 років.

Для реалізації поставлених завдань у дослідженні використано загальнонаукові, спеціально-історичні методи.

Метод аналізу застосовується для поетапного розгляду складових досліджуваного явища. Зокрема, він дає змогу розчленувати поняття «військові традиції» на окремі елементи – морально-етичні норми, символіку, дисципліну, організаційну структуру війська. Такий підхід дозволяє глибше дослідити кожен компонент окремо, виявити його особливості та роль у формуванні загальної системи військової культури Армії УНР. Аналіз також дає змогу розкрити вплив історичних умов, політичних рішень і діяльності окремих військових діячів на становлення цих традицій.

Метод синтезу, у свою чергу, використовується для узагальнення отриманих під час аналізу результатів і відтворення військових традицій як цілісного історичного феномена. Завдяки цьому методу окремі складові – ідейні, культурні, організаційні та символічні – поєднуються в єдину систему, що відображає специфіку військової культури доби УНР. Синтез дозволяє простежити внутрішню логіку розвитку військових традицій, їхню тяглість від козацької доби до визвольних змагань 1917–1921 років, а також виявити їхній внесок у формування національної ідентичності українського війська.

Метод індукції використовується для встановлення загальних рис і тенденцій формування українських військових традицій на основі конкретних історичних прикладів. Наприклад, вивчаючи окремі епізоди бойового шляху Чорних Запорозжів, діяльність окремих командирів чи військових підрозділів УНР, можна узагальнити типові риси української військової культури: патріотизм, побратимство, дисципліну, вірність присязі. Таким чином,

індуктивний підхід дозволяє перейти від опису окремих подій до розуміння сутності військових традицій як цілісного історичного явища.

Системний метод дає змогу розглядати військові традиції УНР як комплексне утворення. Застосування цього методу передбачає аналіз не лише окремих аспектів, а й внутрішніх зв'язків між ними, що формують єдину систему військової культури. У такий спосіб можна простежити, як історичні, політичні, соціальні та культурні чинники взаємодіяли у процесі становлення армії УНР і як вони вплинули на формування її традицій.

Порівняльно-історичний метод є важливим інструментом для висвітлення бойової діяльності Армії УНР. Він дозволяє здійснити періодизацію подій, що відбувалися під час діяльності Збройних Сил України в 1917-1920 рр., та виділити як спільні, так і відмінні риси в діях українських військових у порівнянні з іншими військовими формуваннями того часу. Цей метод також сприяє аналізу міжнародної політичної арени та внутрішніх процесів в Україні, що впливали на формування військових традицій.

Використання хронологічного методу дозволяє детально відтворити бойовий шлях Армії УНР. Даний підхід забезпечує точність в описі подій та сприяє кращому розумінню причин і наслідків військових дій. Хронологічний метод також допомагає виявити закономірності в розвитку військових традицій, що формувалися на основі історичного досвіду.

Крім того, важливу роль у дослідженні відіграє міждисциплінарний підхід, який включає елементи соціології, політології та культурології. Даний підхід дозволяє розширити горизонти дослідження, враховуючи не лише військові аспекти, але й соціально-політичні та культурні контексти, в яких діяла армія УНР. Міждисциплінарний підхід сприяє глибшому розумінню впливу військових традицій на формування національної ідентичності та патріотизму.

Таким чином, методологічна основа дослідження є комплексною. Вона дозволяє врахувати різні аспекти формування військових традицій армії УНР, їхній вплив на сучасні Збройні Сили України та значення для національної

ідентичності. Використання різних методів дослідження забезпечує глибоке і всебічне розуміння теми, що є важливим для подальших наукових розробок у цій сфері.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження було розглянуто стан наукової розробки проблеми українських військових традицій армії Української Народної Республіки, джерельну базу та методологічні засади. Стан наукової розробки показує, що вивчення військових традицій армії УНР є важливим аспектом історії Української революції 1917-1921 років. Дослідження таких авторів, як В. Н. Голубко, В. П. Капелюшний, В. В. Карпов та інші, дозволяють зрозуміти ключові етапи формування армії, її проблеми та досягнення. Ці роботи підкреслюють важливість військових традицій для сучасних Збройних Сил України, а також їхній вплив на національну ідентичність.

Джерельна база дослідження включає правові документи, архівні матеріали та мемуари. Обрані джерела дозволяють всебічно аналізувати процеси формування військових традицій, їх зв'язок із сучасністю та вплив на державність. Основні правові акти, такі як Конституція України та закони про Збройні Сили, закріплюють важливість військових традицій як складової національної ідентичності.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та комплексності. Використання різних методів, таких як аналіз, синтез, порівняльно-історичний та хронологічний, дозволяють глибше зрозуміти процеси формування та розвитку військових традицій. Міждисциплінарний підхід, що включає елементи соціології та політології, розширює горизонти дослідження, враховуючи соціально-політичні та культурні контексти.

РОЗДІЛ 2

ВІЙСЬКОВІ ТРАДИЦІЇ АРМІЇ УНР

2.1. Козацька військова спадщина армії УНР

Дослідження військової спадщини армії Армія Української Народної Республіки (УНР) слід розпочинати з глибокого коріння – з козацької доби та систем козацького війська, які лягли в основу її організації, символіки й духу. Уже в часи козацтва сформувалася структура військового устрою: «курені», «сотні», «полки», а також традиції військової служби та військової ідентичності (самостійність, мобільність, кінне військо, добровільність). На цих засадах творці армії УНР шукали історичну легітимацію власного війська: вони зверталися до козацької спадщини як до джерела військової культури та символіки, що допомагала формувати нову українську армію як носія державної волі.

Після Лютневої революції 1917 р. на теренах України розпочався процес українізації окремих частин Російської імперської армії, що дозволило отримати первинний кадровий і організаційний пласт майбутнього національного війська. Саме урядом Центральної Ради формувались військові підрозділи, яким передавалася підконтрольність через Генеральний секретаріат з військових справ. Таким чином, армія УНР вбирала в себе як прямі трансформації колишніх імперських військових одиниць, так і спроби побудувати національно-організований військовий корпус.

Козацький ідеал став важливим джерелом натхнення для учасників боротьби за незалежність, але зустрічалися перешкоди. Так ініціатива з організації військового клубу імені П. Полуботка та добровольчого 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького у березні 1917 року не отримала схвалення з боку Центральної Ради. Представники уряду, зокрема В. Винниченко, критикували ці дії, розцінюючи їх як прояви «козацького романтизму» та «українського імперіалізму» [25].

Однак зростаючий тиск з боку українських військовослужбовців, які вимагали переведення до українських формувань, змусив як український уряд, так і російське військове командування піти на поступки. У результаті у травні 1917 року було утворено Український козацький полк імені гетьмана Б. Хмельницького. Незважаючи на формальне перебування у складі російської армії, полк мав значні відмінності в організації та символіці. Структурні підрозділи полку отримали традиційні козацькі найменування: курінь замість батальйону, сотня замість роти, чота замість відділення. Українська мова використовувалася для ведення документації та віддання команд. Поверх російських одностроїв носили українські відзнаки. Офіцерські погони прикрашали ініціали патрона полку – Б. Хмельницького, а полковий прапор малинового кольору, традиційного для козацьких прапорів, містив зображення гетьмана [37].

Навесні 1917 року було засновано Вільне козацтво, яке спочатку функціонувало як добровільні загони для підтримки правопорядку, виконуючи роль територіальної самооборони. Ця організація, окрім своєї назви, мала спільні риси з козацькими формуваннями, зокрема виборність командування та загальну організаційну структуру. Вищим органом управління ставала Генеральна козацька рада, а посади старшини включали осавула, писаря, хорунжого та скарбника. Військове формування отримало назву Коша і складалося з полків, куренів і сотень. Вільне козацтво, подібно до запорізьких козаків, функціонувало як окреме формування, підпорядковане Центральній Раді. У 1918 році уряд Української Народної Республіки заснував Вільне реєстрове козацтво, однак вже через кілька місяців воно було розформоване за вимогою німецьких військ [1, с. 559].

Протягом визвольних змагань українські військові сили зазнавали значних змін, часто більше, ніж політичне керівництво. У їх складі були різні військові підрозділи, назви яких пов'язувалися з козацтвом, такі як Запорізький полк, Запорізький корпус, 1-й Український козацький кінно-учбовий полк, Січові Стрільці та інші стрілецькі дивізії. Деякі військові

частини носили імена видатних козацьких гетьманів, зокрема, Б. Хмельницького, П. Полуботка та К. Гордієнка. Серед інших підрозділів були Гайдамацький Кіш Слобідської України, Чорні запорожці, Сірожупанники, Синьожупанники, Буковинський курінь та Окремий морський курінь імені Сагайдачного. Один з трьох бронепотягів був названий на честь козацького ватажка – «Палій», а панцирний потяг носив ім'я «Хортиця», що також можна розглядати як звернення до козацької героїки [12, с. 43].

На нашу думку, варто виокремити кінний полк Чорних запорожців. Історія Кінного полку Чорних Запорожців розпочинається з організації кінної сотні у складі Другого Запорозького куреня Окремого Запорозького загону, яким командував Петро Болбочан [36]. У складі 2-го Запорізького полку майбутні чорношличники проходять боями Лівобережжя, Полтаву, Харків, та вирушають в похід на Крим.

У Кримському поході кінну сотню до січня 1919 року очолює сотник Микола Римський-Корсаков – колишній кіннотник російської армії. Після Корсакова, за проханням старшин і козаків їх очільником став Петро Болбочан і дивізіон прийняв назву «Кінний дивізіон ім. Отамана Петра Болбочана» [8].

Про ефективність дій полку Чорних запорожців під час партизанської війни взимку 1919-1920 рр. можна судити із наведеної далі статистики. Так, за наближеними підрахунками, на момент початку походу в ньому готові були взяти участь до 10 тис. осіб (2 тис. шабель і багнетів та 12 гармат). Однак боєздатних було не більше 2 тис. вояків. Натомість, полк Чорних запорожців вийшов у похід у складі 212 шабель, 11 кулеметів «Максим», 9 «Люїс» і при одній гарматі - всього 417 козаків і старшин, та за 5 місяців повернувся у збільшеному складі [45].

За час Зимового походу захоплено в полон 40 денікінських офіцерів, 27 комісарів, 338 червоноармійців, статистику знищених ворогів не вели. Військова здобич склала: 4 гармати, 4 скрині з набоями (все з кіньми), 9 кулеметів, 278 коней, 136 возів із військовим майном, 10 самоходів і

радіостанція. Втрати полку: загинуло 7 козаків і 31 поранено, убито 14 коней і 33 поранено, зуміли провести 20 боїв та стільки ж сутичок з ворогом [3].

Як бачимо, полк Чорних запорожців відрізнявся високою ефективністю в умовах Зимового походу, час якого можна справедливо вважати одним з найкращих періодів військових дій для Чорних.

Козаки кінного дивізіону отримали назву «Чорні запорожці», через відповідний одяг – захисні бешмети і темно-сині черкески. Крім того, за рішенням командування усім кіннотникам Запорізької дивізії був призначений головний убір – козацька шапка з матерчатим шликом чорного кольору. Через це їх почали називати Чорними шликами, чорношличниками або «чорними запорожцями» [36].

Бійці сотні Дяченка носили чуби та вуса, а їхній вигляд – чорні шапки з довгими шликами – нагадував козаків часів Богдана Хмельницького. Командувач Болбочан, оцінивши їхній вигляд, зазначив, що навіть царська гвардія меркла поруч із ними [3]. Крім того, вони пам'ятались як частина, яка ніколи не брала полонених і сама не здавалась. Вони носили лозунг «Україна або смерть!» - таким чином виражаючи свою відданість.

Аналізуючи військову систему періоду діяльності Центральної Ради, можна констатувати, що тоді функціонувала власна ієрархія звань, до якої належали: козак, ройовий, чотовий, бунчужний, підсотенний, сотенний, курінний, осавул, полковник, отаман дивізії та отаман корпусу. Під час Гетьманату військові керівні посади були представлені генеральною старшиною (звання: генеральний бунчужний, генеральний значковий, генеральний хорунжий), булавною старшиною (сотник, військовий старшина, полковник) та молодшою старшиною (хорунжий, значковий). Підстаршина включала ройових, чотових та бунчужних, тоді як заступники старшини мали звання підхорунжого, а рядові козаки називалися козаками або гуртковими [22].

У 1920 році Директорія спробувала відновити систему звань, що діяла під час Центральної Ради, впорядкувавши її. Військові звання того часу

включали козаків і підстаршину (козак, ройовий, чотовий, бунчужний, підхорунжий); старшину (хорунжий, чотар, сотник, осавул, полковник); а також отаманів старшини (отаман, кошовий, наказний отаман, головний отаман). Ця структура зазнавала реформування кілька разів на рік.

Говорячи про символіку, найпростішим і найпоширенішим способом ідентифікації українських підрозділів, що виділялися з загального масиву російської армії, було використання національної стрічки. Українські вояки, як цілими підрозділами, так і поодинокі, носили жовто-блакитну стрічку на головних уборах або шинелях. Її розміщували під російською кокардою або замість неї, на грудях або на рукаві, іноді комбінуючи ці способи [38].

Добровольчі українські військові формування, створені у різних містах, не мали єдиного централізованого керівництва, що надавало їм широку свободу в питаннях символіки. Це призвело до активного відродження історичних козацьких традицій, часто без урахування практичних вимог сучасної тогочасності. Зокрема, це виразилось у великій різноманітності уніформи – різні полки та загони використовували яскраві кольори, традиційний покрій черкесок, жупанів та широких штанів, що створювало строкату і неоднорідну картину.

У лютому 1918 року голова Центральної Ради М. Грушевський запропонував визнати державним гербом УНР зображення тризуба. Жовто-блакитний прапор став державним прапором. Тризуб залишався гербом і за часів Директорії. Однак у період правління гетьмана П. Скоропадського за державний герб було обрано символ козацької держави гетьмана К. Розумовського – козак із мушкетом [28]. Саме в час правління Гетьманату Павла Скоропадського було здійснено ключову роботу з уніфікації військового однострою: запроваджено українську кокарду, впорядковано погонну систему, розпочато проектування польового обмундирування, а також затверджено спеціальну форму для корпусів, дивізій, штабних служб і гетьманського конвою. Як зазначає дослідник української фалеристики В.

Воронін, саме тоді була розроблена система державних нагород Української держави [26].

Також у середовищі військових Армії УНР, Вільного козацтва та повстанців-самостійників у 1917 році масово повернулася козацька зачіска «оселедець» (більш правильна назва – чуприна). У козацьких формуваннях українського походження оселедець вважався ознакою досвідченого воїна. Ця зачіска була поширена у військових формуваннях до остаточного завершення бойових дій у 1923 році [25].

Таким чином, козацька військова спадщина відіграла важливу роль у формуванні армії УНР, особливо під час національно-визвольних змагань 1917-1918 років. Відродження козацьких традицій, символіки та організаційних структур стало ключовим елементом у створенні українських збройних формувань. Використання національної стрічки, козацьких звань та атрибутів, таких як прапори, сприяло формуванню ідентичності військових підрозділів. Незважаючи на складну політичну ситуацію, козацький ідеал надихав учасників боротьби за незалежність, що підкреслювало важливість історичної спадщини для сучасної української армії.

2.2. Вплив військових традицій армії УНР на сучасні Збройні Сили України.

З моменту відновлення незалежності в 1991 році розпочався процес формування системи Збройних Сил України. Відновлення українських військових традицій та створення нових почалося активно з початком російської агресії. Це стало поштовхом для відмови від радянських назв, символіки та традицій, і для звернення до власної історії. Сучасна українська армія пов'язує свої свята, форми одягу, нагороди, назви окремих підрозділів і навчальних закладів з козацькою епохою.

Згідно з указом Президента № 966/99 від 07.08.1999, «...з огляду на історичне значення та заслуги Українського козацтва у зміцненні української державності та його вагомий внесок у сучасний процес державотворення»

[19], 14 жовтня, в день свята Покрови Пресвятої Богородиці, відзначається День українського козацтва. У 2014 році 14 жовтня також було проголошено Днем захисника України (з 2021 року – День захисників і захисниць України). З 2019 року в Україні встановлено День піхоти, що святкується 6 травня, на день перемоги козаків під Жовтими Водами в 1648 році. З 2023 року День козацтва та День захисників та захисниць відзначають 1 жовтня.

У 2015 році Верховна Рада ухвалила ряд законів, що стосуються історичної пам'яті та декомунізації. Це включало перегляд військової форми та нагород, які досі мали схожість із російськими. 18 листопада 2015 року, за указом Президента України, були скасовані радянські назви та нагороди військових частин і установ Збройних сил України. 6 вересня 2016 року з почесних назв військових підрозділів ЗСУ було вилючено слово «гвардійське». Ця політика продовжувалася й надалі, зокрема, наказом Головнокомандувача ЗСУ В. Муженка № 166 від 25 квітня 2018 року була затверджена Програма заходів щодо відновлення та впровадження національних бойових традицій у Збройних Силах України, яка підкреслювала важливість повної декомунізації та формування військової ідеології на основі патріотизму та національних традицій [10].

Була створена робоча група, яка розробила нову систему знаків розрізнення та нагород для українського війська. Багато з запропонованих символів базувалися на історичних традиціях українського війська, зокрема, козацької епохи та визвольних змагань початку ХХ століття. Серед запропонованих нагород, які будуть описані далі, деякі не отримали офіційного затвердження, проте ми їх наведемо, оскільки вони обговорювалися на офіційному рівні і відображають думку активістів, які сподіваються на їх реалізацію в майбутньому.

Серед нагород, пов'язаних з козацькою темою, є одна з найвищих військових нагород – Хрест Військова Слава, що містить зображення козака. Один з хрестів для сухопутних військ – Хрест Івана Богуна – має схрещені шаблі та підкову з хрестом, що вважалася гербом цього діяча. Хрест для

військово-морських сил носить назву «Хрест Сагайдачного». Медаль за сприяння війську (для цивільних) містить зображення Покрови та схрещених шабел [2].

Як уже зазначалося, запропоновані відзнаки досі не отримали офіційного статусу. Наразі існують лише дві нагороди, що вшановують козацьку спадщину: Орден Богдана Хмельницького та Хрест Івана Мазепи. Орден Богдана Хмельницького, який з'явився ще в радянську епоху, був офіційно затверджений як державна нагорода України в 1995 році. На ньому зображено особистий герб гетьмана. Хрест Івана Мазепи був запроваджений у 2009 році. Його дизайн включає зображення козака з гетьманської печатки на тлі геральдичного знаку «Курч» з родинного герба Мазепи [17].

Пам'ять про козацтво відображається і у назвах військових підрозділів ЗСУ. У період незалежності України вперше використання «козацького» найменування відбулося 22 липня 2008 року, коли Президент В. Ющенко видав указ, що мав на меті вшанування пам'яті гетьмана України. У документі зазначалося, що це рішення прийнято з огляду на високий професіоналізм та значний внесок 14-ї радіотехнічної бригади у зміцнення боєздатності Повітряних Сил Збройних Сил України, якій було присвоєно ім'я Богдана Хмельницького [16].

Концепція історичної спадкоємності особливо яскраво проявляється у наданні Окремому президентському полку імені Б. Хмельницького, що символізує не лише вшанування козацького гетьмана, а й збройних формувань Української Народної Республіки, які захищали Київ від більшовицьких сил у 1917 році. Ця подія відбулася 15 грудня 2017 року, приурочена до століття фактичного оголошення війни УНР Радянській Росії. Історична спадкоємність виявляється не лише у назві полку, але й у його формі, яка нагадує однострій сердюцьких дивізій, а також у знакових елементах на береті, що базуються на кокарді сердюцької дивізії.

Крім того, імена козацьких лідерів отримали й інші військові формування. Так 23 серпня 2017 року 1 бригаді оперативного призначення

Національної гвардії України було присвоєно почесне найменування «Президентська імені гетьмана Петра Дорошенка» [15]. На нарукавному знакові бригади представлені схрещені булаву та шаблю.

6 травня 2019 року, під час першого святкування Дня піхоти, козацькі імена були надані двом мотопіхотним бригадам, 57-й та 58-й [13], які були сформовані після початку російської агресії. Зокрема, 57 бригада отримала ім'я кошового отамана Костя Гордієнка, оскільки її базування в місті Нова Каховка Херсонської області пов'язане з діяльністю цього гетьмана, чий хрест і досі стоїть на місці Кам'янської січі. 58 окрема мотопіхотна бригада була названа на честь Івана Виговського, ймовірно, в пам'ять про Конотопську битву, оскільки бригада дислокується у місті Конотоп Сумської області.

22 серпня 2019 року 92-га окрема механізована бригада отримала ім'я кошового отамана Івана Сірка, формування механізованих військ ЗСУ, що базується у селі Клугино-Башкирівка Харківської області. Бригада має емблему, центральним елементом якої є «золоті схрещені стилізовані рушниці запорізьких козаків». Опис емблеми свідчить про те, що «палісадний поділ щита є стилізованим зображенням Запорізької Січі, укріплення якої були обнесені частоколом, що вказує на почесне найменування частини імені кошового отамана Івана Сірка, який обирався кошовим Запорізької Січі двадцять років поспіль» [1].

У 2020 році ще чотири бригади отримали козацькі імена. Гетьман Іван Мазепа став покровителем 54-ї окремої механізованої бригади, що базується у місті Бахмут Донецької області. 43-тя окрема артилерійська бригада була названа на честь гетьмана Тараса Трясила. 27-а реактивна артилерійська Сумська бригада отримала ім'я кошового отамана Петра Калнишевського, а 44-та окрема артилерійська бригада була названа на честь гетьмана Данила Апостола [14].

Інші військові формування також мають назви, пов'язані з козацтвом. Так у 1992 році було сформовано військове з'єднання, відоме сьогодні як «Чорні Запорожці» – тоді воно носило назву 72-ї гвардійської мотострілецької

дивізії. Її частини розташовувалися у Білій Церкві, Гончарівському та Смілі. Після ліквідації Київського військового округу дивізію було передано до складу Одеського округу, а з 1993 по 1996 рік вона входила до 1-го армійського корпусу разом із 25-ю дивізією, становлячи основу ударної сили [39].

Пізніше, у рамках створення Північного оперативно-територіального командування, 72-га дивізія увійшла до 8-го армійського корпусу. Структура з'єднання зазнала змін: танковий полк перетворили на окрему бригаду, а один із мотострілецьких полків став танковим батальйоном.

Свою військову історію підрозділ розпочав у 2014 році. Наприкінці весни того року його частини вже обороняли підступи до Маріуполя та Волновахи в приазовському регіоні. Серед ключових операцій цього формування – наступ поблизу Зеленопілля, битви за Ізварине та захист Авдіївки.

Влітку 2017 року бригада зуміла витіснити противника із сірої зони біля Кам'янки, завдавши йому відчутних ушкоджень. Після завершення ротації її урочисто повернули до місця постійного розміщення у Білій Церкві.

У лютому 2022 року, з початком широкомасштабної агресії, бригада імені Чорних Запорожців, яка базувалася у Білій Церкві, спершу була спрямована на Волноваху, але згодом перекинута на захист Києва. Вже у березні її бійці брали участь у обороні столиці та звільненні села Мощун.

Згодом підрозділ діяв на бахмутському напрямку, брав участь у херсонській контратаці та стримував наступ поблизу Вугледара. Станом на осінь 2024 року бригада продовжувала обороняти цей район, однак 1 жовтня противнику вдалося захопити місто. Формування, що зазнало втрат, було змушене відійти. Важливу роль у цій ситуації відіграла значна перевага противника у живій силі та техніці, що ускладнювало постачання та маневр резервами під потужним вогневим тиском.

3 грудня 2019 року бригада має власний почесний прапор, що базується на символіці кінного полку Чорних запорожців армії УНР. Нарукавний знак

має темно-червоний щит, на якому зображений чорний трикутник, що символізує головний убір бійців Чорних Запорозжців часів УНР. У центрі щита «Адамова голова» (череп), яка була на прапорі полку. Під щитом розташована вигнута вгору девізна стрічка з написом «Україна або смерть».

Таким чином, успадкування традицій «Чорних Запорозжців» 72-гою окремою механізованою бригадою проявляється в кількох ключових аспектах:

1. Найбільш очевидним є пряме запозичення військової символіки. Сучасна 72-га бригада, згідно з історичними джерелами, використовує наруканні знаки, що базуються на емблематиці свого попередника. Якщо мотострілецька дивізія, на базі якої була сформована бригада, мала знаки з зображенням лука, стріл, схрещених шабель та булави, то сучасні символи безпосередньо посилаються до спадщини Чорних запорозжців. Важливим символом є прапор, отриманий бригадою у грудні 2019 року, дизайн якого ґрунтується на символіці кінного полку Чорних запорозжців армії УНР. Це виконує функцію «зв'язку поколінь», візуально та ритуально об'єднуючи сучасних воїнів з їхніми історичними попередниками.

2. 72-га ОМБр успадкувала не лише зовнішні атрибути, але й ключові елементи етики та бойового духу, що характеризували оригінальних Чорних запорозжців. Історичний підрозділ славився своєю незламністю, високою маневровістю, мужністю та абсолютною відданістю Україні, що знайшло своє відображення в їхньому гаслі «Україна або смерть!». Сучасна бригада, беручи участь в найзапекліших битвах російсько-української війни – під Маріуполем, Волновахою, в обороні Києва (Мощун), на Бахмутському та Вугледарському напрямках – демонструє аналогічні якості: стійкість у обороні та рішучість в контратаках. Традиція відступати останніми і не здавати позиції без бою, якою славилися їхні попередники під час відступу армії УНР, знайшла своє продовження в запеклих оборонних боях 2014-2025 років.

3. Хоча сучасна 72-га бригада є механізованим з'єднанням, а не кінним, вона успадкувала оперативну роль «пожежної команди» – мобільного резерву, що кидається на найнебезпечніші ділянки фронту. Історичні Чорні запорозжці,

будучи елітною кіннотою, виконували завдання глибоких рейдів, розвідки та швидких контратак – функції, аналогічні сучасним силам швидкого реагування. 72-га ОМБр, будучи перекинута з Волновахи на Київ, а згодом – на Бахмут і Вугледар, продовжує цю традицію, виступаючи у ролі ударного резерву для стабілізації критичних ситуацій на фронті.

4. 72-га бригада активно зберігає пам'ять про своїх історичних попередників. Відтворення історичної назви, використання символіки, участь у парадах – все це частина системної роботи з конструювання корпоративної ідентичності, що ґрунтується на героїчному минулому.

Таким чином, 72-га окрема механізована бригада імені «Чорних Запорозжців» є яскравим прикладом інституціалізації історичної військової традиції в сучасній українській армії. Успадкування від однойменного полку Армії УНР відбувається на декількох рівнях: від прямого запозичення символіки та атрибутів до продовження ключових принципів бойового духу, етики бойових дій та оперативно-тактичного призначення. Цей процес є свідомою політикою, спрямованою на зміцнення корпоративного духу, формування національної самосвідомості військовослужбовців та створення історичного легітимізму для сучасних ЗСУ як спадкоємців боротьби за незалежність українського народу.

Висновки до розділу 2

Козацька військова спадщина стала фундаментом формування армії УНР у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Відродження козацьких традицій проявлялося у використанні історичних назв підрозділів, символіки, атрибутів влади, елементів одягу та системи звань. Це відображало свідоме прагнення творців українського війська забезпечити історичну спадкоємність із запорозьким козацтвом. Найвиразніше цей зв'язок виявився у діяльності легендарних формувань, зокрема «Чорних запорозжців», які успадкували не лише зовнішні атрибути козацтва, а й його бойовий дух, етичні принципи та тактичні традиції.

Вплив військової спадщини УНР чітко простежується у розвитку сучасних Збройних Сил України, особливо після початку російської агресії 2014 року. Процес декомунізації та національного відродження армії відобразився у зміні символіки, свят, системи нагород та почесних найменувань. Використання історичних імен гетьманів і отаманів, відтворення старовинних бойових символів сприяє зміцненню ідентичності сучасного українського війська.

Важливо, що спадкоємність традицій проявляється не лише у зовнішніх формах, а й у глибинних аспектах – бойовому дусі, морально-етичних засадах, принципах командування. Показовим прикладом є 72-га окрема механізована бригада імені «Чорних Запорозжців», яка перейняла не лише назву та символіку однойменного полку армії УНР, а й його ключові риси – незламність, високу маневреність і стійкість у найскладніших умовах. Це демонструє, що історичні традиції виступають не як декоративний елемент, а як реальний чинник формування бойового потенціалу сучасної армії.

Отже, військові традиції армії УНР, засновані на козацькій спадщині, відіграють визначальну роль у становленні національної самосвідомості військовослужбовців і формуванні патріотичної ідентичності українського суспільства. Вони забезпечують ідейну тяглість боротьби за державність і легітимізують сучасні Збройні Сили України як спадкоємців визвольних змагань українського народу.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ АРМІЇ УНР ПІД ЧАС ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

3.1. Стан висвітлення теми у сучасній історичній освіті.

Сучасна українська історична освіта характеризується зростанням уваги до питань національного та військово-патріотичного виховання, що особливо актуалізувалося в умовах російсько-української війни. У низці навчально-методичних посібників та наукових досліджень розглядається зміст, форми й засоби військово-патріотичного виховання учнів, проте вивчення військових традицій Армії Української Народної Республіки (Армії УНР) у позакласній роботі залишається фактично поза увагою дослідників.

У навчально-методичному посібнику «Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації» О. Остапенко визначає сутність і зміст військово-патріотичного виховання учнів, аналізує його стан у закладах загальної середньої освіти, окреслює критерії та рівні вихованості, а також форми роботи з учнівською молоддю. Однак акцент зроблено переважно на сучасних Збройних Силах України, грі «Сокіл» («Джура»), інших військово-спортивних формах, а не на окремих історичних військових формуваннях доби Української революції 1917–1921 рр. [42].

Подібну тенденцію фіксують і інші автори. У статті В. Ребьонк позакласна робота з історії трактується як система форм і методів, спрямованих на поглиблення знань і розвиток пізнавального інтересу школярів; виокремлюються тижні історії, гуртки, екскурсії, вечори, конкурси тощо, однак зміст окремих занять подано узагальнено, без виокремлення Армії УНР як самостійної теми позакласного вивчення [44].

У праці С. Нетьосова та С. Нетьосової позакласна робота з історії розглядається як важливий компонент системи національно-патріотичного виховання, де підкреслюється потенціал історичних гуртків, проєктів, тематичних вечорів, дискусійних клубів. Водночас автори зосереджуються на

загальних підходах до формування патріотизму учнів, а не на розробці окремих тематичних блоків, пов'язаних із військовими традиціями Армії УНР [41].

Важливе місце у сучасному дискурсі займають публікації, присвячені позакласній діяльності як простору національно-патріотичного виховання (Р. Заворотний, М. Єпіхіна, Х. Бедрій та ін.). У цих працях наголошено, що позакласна робота забезпечує сприятливі умови для формування національної ідентичності, оскільки дозволяє звертатися до історії, традицій, культури народу у формах, які виходять за межі уроку. Проте й тут предметом аналізу є загальна організація патріотичного виховання, без поглибленої уваги до конкретної військової формації як об'єкта позакласного вивчення.

Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті, присвячені Дню захисників і захисниць України та пам'ятним датам Української революції 1917–1921 рр., містять інформаційні довідки про ключові події, військові операції Армії УНР, постаті її командирів, а також пропонують орієнтовні сценарії заходів. Водночас ці матеріали мають переважно інформаційно-довідковий, календарний характер і не вибудовують цілісної програми систематичної позакласної роботи.

Таким чином, у переважній більшості сучасних публікацій військові традиції українського війська розглядаються як безперервна лінія від козацької доби до сьогодення, без докладної диференціації ролі окремих формацій, зокрема Армії УНР.

Така узагальненість призводить до «розмивання» окремих періодів: Армія УНР згадується поряд з легіоном УСС, УПА, сучасними Збройними силами, але не отримує методично прописаного місця в структурі позакласних заходів.

У науково-методичній літературі фіксується стійка орієнтація позакласної роботи на теми Другої світової війни, радянських репресій, Голокосту, радянського періоду історії. Саме ці сюжети традиційно

реалізовувались у формі «уроків мужності», «уроків пам'яті», зустрічей з ветеранами тощо і продовжують домінувати у практиці шкіл [44].

Сюжети, пов'язані з подіями 1917–1921 рр., зокрема з Армією УНР, використовуються значно рідше, що зумовлює тематичну інерцію та повільне включення нових напрямків у позакласну діяльність.

Дослідники підкреслюють, що вчителі історії перевантажені навчальними, виховними й організаційними завданнями, тому часто обирають універсальні, багаторазово апробовані форми позакласної роботи, які не потребують глибокої переробки змісту [41].

Як показує М. Єпіхіна, значна частина позаурочних заходів із національно-патріотичного виховання реалізується «під загальними гаслами», а конкретний історичний зміст залежить від особистої ініціативи педагога [31]. За відсутності готових методичних розробок щодо військових традицій Армії УНР ця тематика використовується епізодично.

Хоча існують методичні посібники, присвячені військово-патріотичному вихованню учнів у позакласній роботі, вони, як правило, не містять цілісних тематичних блоків, присвячених Армії УНР. У посібнику «Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі» (уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко) подано класифікацію форм, критерії та показники вихованості, описано приклади заходів, але історичний матеріал структуровано за широкими темами, без виділення Армії УНР як самостійного напрямку [23].

Методичні рекомендації МОН та матеріали УІНП, підготовлені до державних свят і пам'ятних дат, містять сюжети, пов'язані з визвольними змаганнями, проте, як правило, у формі окремих сценаріїв чи інформаційних довідок, а не довготривалої програми гурткової або проєктної роботи [23].

Сучасна історична наука виробила значний масив праць, присвячених історії Армії УНР, її бойовому шляху, інтернуванню, еміграції, повсякденню вояцтва (І. Срібняк, М. Стопчак та ін.). Однак ці дослідження мають академічний характер, зорієнтовані на фахову аудиторію й майже не

адаптовані до потреб шкільної методики. Відсутність популяризованих версій у форматі методичних розробок, сценаріїв або дидактичних матеріалів поглиблює розрив між науковим знанням про Армію УНР і реальним змістом позакласної роботи.

Ми дійшли висновку, що вивчення військових традицій Армії УНР у позакласній діяльності має важливе освітньо-виховне значення.

По-перше, воно відповідає стратегічній меті формування національної самосвідомості та громадянської відповідальності учнів. Л. Гуцало, аналізуючи аспекти національно-патріотичного виховання у сучасних умовах воєнного стану, наголошує на необхідності залучення молоді до осмислення військово-історичної спадщини як чинника ідентичності [29].

По-друге, тема Армії УНР втілює історичну тяглість українського війська: відродження регулярних національних збройних формувань, формування офіцерського корпусу, вироблення специфічних військових традицій та символіки. Залучення цих сюжетів у позакласну роботу дозволяє учням усвідомити зв'язок між визвольними змаганнями початку ХХ ст. і сучасною боротьбою за незалежність.

По-третє, позакласна діяльність забезпечує гнучкі форми роботи, що дозволяють застосовувати дослідницькі, інтерактивні, ігрові та медіа-технології, які складно повноцінно реалізувати в межах уроку. М. Єпіхіна підкреслює, що позакласні виховні заходи з національно-патріотичного виховання створюють додаткові можливості для поглиблення знань із історії, культури й традицій українського народу [31].

Отже, інтеграція теми військових традицій Армії УНР у позакласну роботу є не лише змістовно доцільною, а й необхідною умовою реалізації сучасних завдань історичної освіти та національно-патріотичного виховання.

З урахуванням перевантаженості вчителів та обмежених ресурсів закладів освіти доцільно розглядати кілька альтернативних моделей інтеграції теми:

1. *Модуль у вже наявних заходах.* Тема Армії УНР може реалізовуватися як окремий модуль у межах традиційних тижнів історії, заходів до Дня захисників і захисниць України, Дня Соборності тощо. Такий підхід не вимагає кардинальної перебудови шкільного календаря й дозволяє поступово розширювати присутність теми.
2. *Спеціалізований гурток або цикл занять.* Історико-військовий гурток «Традиції українського війська» з окремим блоком, присвяченим Армії УНР, дає змогу системно опрацьовувати питання бойового шляху, символіки, побуту, персоналій, використовуючи дослідницькі та творчі завдання.
3. *Проектно-дослідницька модель.* Учні можуть працювати над довготривалими проєктами: досліджувати участь уродженців свого краю в Армії УНР, створювати міні-музеї чи онлайн-архіви «Наші земляки в Армії УНР», записувати усні історії. Такий підхід відповідає компетентнісній парадигмі, формує дослідницькі та інформаційні компетентності [33].
4. *Інтерактивно-ігрові форми.* Сучасні дослідження з використання історично-тематичних ігор у навчанні історії доводять, що поєднання традиційних лекцій із рольовими іграми й симуляціями сприяє глибшому розумінню історичних процесів. На цій основі можуть бути розроблені історичні квести («Шляхами Зимового походу Армії УНР»), настільні або комп'ютерні ігри-симуляції.
5. *Цифровий формат.* Створення учнівських медіа-продуктів (відео, подкасти, блоги, сторінки у соціальних мережах), інтерактивних мап бойових дій Армії УНР відповідає рекомендаціям щодо використання ІКТ у патріотичному вихованні, підвищує мотивацію й залученість учнів [29].
6. *Співпраця з громадськими організаціями.* Участь історичних клубів, ветеранських та волонтерських організацій у шкільних заходах, участь

учнів у громадських акціях із вшанування пам'яті воїнів Армії УНР, відновленні або догляді за пам'ятними місцями дозволяє поєднати академічні знання з елементами історичної реконструкції та громадянської активності.

7. *Екскурсії та краєзнавчі походи.* Відвідування місць, пов'язаних із діяльністю Армії УНР (могили воїнів, експозиції музеїв), сприяє «переживанню» історії й формуванню емоційно-ціннісного ставлення до минулого.

3.2. Методика вивчення військових традицій УНР у позакласній роботі з історії України

Методика навчання історії – це система науково обґрунтованих принципів, форм, методів і прийомів організації пізнавальної діяльності учнів, спрямована на ефективне засвоєння історичних знань, формування світоглядних і громадянських компетентностей. Як зазначає О. Пометун, методика викладання історії поєднує теоретичні положення педагогіки та психології з практичними шляхами навчання, виховання і розвитку учнів на історичному матеріалі [43]. У контексті вивчення військових традицій Армії УНР методика виступає не лише як система дидактичних засобів, а й як засіб національно-патріотичного виховання, спрямований на осмислення учнями досвіду українського державотворення, розвитку війська та формування національної ідентичності.

У контексті вивчення військових традицій Армії Української Народної Республіки методика постає не лише як сукупність дидактичних засобів і прийомів, а й як інструмент формування національної свідомості та патріотичних цінностей. Її завдання полягає у забезпеченні глибокого засвоєння історико-військових знань, осмисленні учнями тягlosti українського державотворення, розвитку військової справи та традицій боротьби за незалежність.

Методика вивчення тем, пов'язаних з історією Армії УНР, нерозривно пов'язана з навчально-методичним комплексом з історії України, який включає Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392) [4], Навчальну програму з історії України для 10–11 класів (рівень стандарту, профільний рівень), затверджену наказом МОН України від 14.07.2016 № 826, а також методичні рекомендації з організації національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

Згідно з цими документами, позакласна робота з історії покликана не лише доповнювати зміст шкільного курсу, але й створювати умови для творчого засвоєння історичних знань, розвитку критичного мислення, ініціативності та громадянської активності учнів. Як зазначено в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (МОН України, 2015), саме позакласна діяльність створює сприятливі умови для розвитку пізнавальної активності, ініціативності та практичного застосування історичних знань у формуванні громадянської позиції.

Відповідно до викладених положень, було розроблено конспект засідання учнів 10-11 класу в межах роботи історичного гуртка «Традиції армії УНР», як форми позакласної роботи.

Тема: Чорні запорожці: від Армії УНР до Збройних Сил України.

Мета:

Навчальна: розширити знання учнів про Армію Української Народної Республіки, її бойові частини, зокрема полк Чорних запорожців; показати історичну тяглість військових традицій у розвитку українського війська від 1917-1921 рр. до сучасності;

Розвивальна: розвивати дослідницькі навички, логічне мислення, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями; формувати комунікативну та інформаційну компетентності, вміння працювати в команді; формувати вміння учнів самостійно шукати, аналізувати та критично оцінювати історичні джерела.

Виховна: виховувати повагу до військових традицій українського народу; формувати патріотизм, почуття гідності та національної єдності.

Форма: дослідницький проєкт.

Обладнання та матеріали: ватман, маркери, клей, ножиці, маркери, ручки; фліпчарт; набір кольорових роздруківок (прапори, шеврони, фото уніформи); уривки зі спогадів Петра Дяченка *«Чорні запорожці»*; текст присяги Армії УНР (1918 р.); текст присяги ЗСУ; історична карта України 1917–1921 рр. та сучасна карта України; маркери, нитки, прищіпки (для створення лінії часу) на карті.

Хід

1. Вступ. Слово вчителя: «Ми історики-дослідники. Нам потрібно розкрити таємницю: Чи справді сучасна українська армія є спадкоємицею традицій Армії УНР? Наше завдання – знайти докази спадкоємності».

Учні формують дослідницькі групи (3-4 особи) і отримують ролі:

- Архіваріуси – працюють із джерелами (цитати, документи, присяга).
- Хранителі символів – аналізують символіку та гасла.
- Хроністи – відтворюють події та логіку історичного розвитку.
- Аналітики – створюють логічні висновки і формують кінцеву презентацію.

2. Основна частина.

Група 1. Архіваріуси – «Мова документів».

- Аналізують присягу Армії УНР і присягу сучасного військовослужбовця.
- Визначають, які ідеї повторюються (вірність державі, честь, готовність до самопожертви).
- Готують короткий цитатний колаж «Слова, що не змінюються».

Група 2. Хранителі символів – «Знаки часу».

- Порівнюють прапор, емблему, уніформу Чорних запорожців і сучасний шеврон, прапор 72-ї бригади.
- Визначають, які елементи мають історичне коріння.

- Створюють міні-постер «Традиції в символах».

Група 3. Хроністи – «Події, що повторюються».

- Вибудовують ланцюг подій: створення Армії УНР → збереження пам'яті → незалежність 1991 р. → сучасна війна.
- Визначають спільні ідеї обох епох: боротьба за свободу, віра у власну державу, самопожертва.
- Створюють хронологічну стрічку на фліпчарті.

Група 4. Аналітики – «Чому це важливо сьогодні?».

- Узагальнюють результати інших груп.
- Готують коротку промову-висновок: «Чому знання військових традицій робить нас сильнішими сьогодні?»

3. Узагальнення та висновки.

Кожна група коротко представляє свої висновки.

Учитель ставить запитання для глибшого осмислення:

- Чому українські військові традиції не зникли після поразки УНР?
- Як ідеї минулого допомагають боротися сьогодні?
- Чи можна назвати нас «спадкоємцями» цих воїнів – і в чому саме?

Учні створюють тижневу історичну міні-виставку «Чорні запорожці» у шкільному холі на основі дослідження.

У результаті дослідницької роботи, нами встановлено, що ефективності формування історичних знань по темі можна досягти, якщо дотримуватися наступних порад:

1. Організовувати дослідницьку діяльність учнів.
2. Починати заняття з проблемного запитання – це стимулює інтерес і критичне мислення.
3. Давайте можливість кожному учневі брати активну участь в обговоренні.
4. Використовувати різні типи джерел: текстові, образотворчі, відео, карти, аби учні сприймали історію комплексно й емоційно.

5. Створювати умови для самостійного відкриття знань: не повідомляти готових висновків, а підводити учнів до них через запитання, пошук і обговорення.
6. Застосовувати інтерактивні способи узагальнення, щоб знання були впорядкованими й наочними.
7. Проводити історичні паралелі між минулим і сучасністю.
8. Включати елементи творчості, це підсилює емоційний і особистісний зв'язок з темою.
9. Поєднувати історію з іншими предметами, щоб історичне пізнання стало цілісним.
10. Завдання мають бути багаторівневими.
11. Створити атмосферу поваги й натхнення.

Висновки до розділу 3

Отже, проведений аналіз засвідчує, що у сучасній українській історичній освіті, попри загальне зростання уваги до національно- та військово-патріотичного виховання, тема військових традицій Армії Української Народної Республіки залишається недостатньо представлена в методичних посібниках і практиці позакласної роботи. Переважна більшість публікацій і навчальних матеріалів зосереджуються на сучасних Збройних Силах України, традиціях козацтва або загальних аспектах патріотичного виховання, тоді як Армія УНР не має чітко окресленого місця у структурі позакласної діяльності.

Водночас наукові дослідження останніх десятиліть сформували значний історіографічний масив знань про Армію УНР, проте цей матеріал не адаптований до потреб шкільної методики та не має популяризованих форм — сценаріїв, проєктів, дидактичних розробок. Через це вчителі часто звертаються до універсальних тем (Друга світова війна, репресії, визвольний рух УПА), уникаючи нових, менш розроблених сюжетів.

Разом із тим, вивчення військових традицій Армії УНР у позакласній діяльності має високий освітньо-виховний потенціал, адже:

- сприяє формуванню національної самосвідомості та громадянської відповідальності;
- демонструє тяглисть українського війська і державотворчого досвіду;
- створює умови для використання гнучких, дослідницьких, інтерактивних і творчих форм навчання.

Оптимальними шляхами інтеграції теми в освітній процес є:

1. включення її як модулю у вже наявні патріотичні заходи;
2. створення спеціалізованого гуртка або циклу занять;
3. застосування проєктно-дослідницької моделі;
4. використання інтерактивно-ігрових та цифрових форматів;
5. співпраця з громадськими організаціями й краєзнавчими ініціативами.

Методика вивчення військових традицій Армії УНР у позакласній роботі має спиратися на принципи компетентнісного, діяльнісного та національно зорієнтованого підходів. Вона передбачає активну участь учнів у дослідженні, обговоренні, творчому осмисленні історичного матеріалу. Ефективність таких занять забезпечується через:

- проблемність і дослідницький характер запитань;
- використання різних типів історичних джерел;
- залучення інтерактивних технологій;
- проведення історичних паралелей між минулим і сучасністю;
- створення атмосфери поваги, натхнення й особистісного залучення.

Системне включення теми Армії УНР у позакласну роботу з історії України є не лише змістовно виправданим, а й необхідним кроком для оновлення історичної освіти, що сприяє формуванню свідомого громадянина, патріота й спадкоємця героїчних традицій українського війська.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було проаналізовано історіографію, джерельну базу та методологічні засади вивчення військових традицій Армії Української Народної Республіки, визначено їхній вплив на становлення сучасних Збройних Сил України та можливості впровадження у систему історичної освіти.

Стан наукової розробки проблеми свідчить, що вивчення військових традицій Армії УНР є важливим напрямом дослідження історії Української революції 1917-1921 рр. Праці провідних українських істориків дали змогу розкрити ключові етапи формування українського війська, його структурні особливості, ідейно-політичні засади та морально-етичні орієнтири. Військові традиції Армії УНР розглядаються як вагомий чинник формування національної ідентичності та розвитку українського державотворення.

Джерельна база дослідження, що включає нормативно-правові документи, архівні матеріали, спогади учасників визвольних змагань дозволила здійснити комплексний аналіз процесу становлення військових традицій, простежити їхню тяглість і вплив на сучасність. Методологічна основа, заснована на принципах історизму, об'єктивності, системності та міждисциплінарності, забезпечила можливість виявити взаємозв'язок історичних, соціально-політичних і культурних чинників розвитку українського війська.

Козацька військова спадщина стала ідейним і символічним фундаментом формування Армії УНР у період національно-визвольних змагань. Її відродження виявлялося у використанні історичних назв підрозділів, бойової символіки, елементів однострою, системи звань, а також у відтворенні лицарського духу та морально-етичних засад запорозького козацтва. Найяскравіше ця тяглість простежується у діяльності «Чорних запорожців», які успадкували не лише зовнішні ознаки козацького війська, а й його бойовий дух, дисципліну.

Вплив військової спадщини Армії УНР простежується у процесі становлення сучасних Збройних Сил України, особливо після 2014 року. Реформування армії в умовах російської агресії супроводжується поверненням до національних символів, історичних назв, почесних найменувань, що відображає свідоме прагнення до історичної спадкоємності. Відродження бойових традицій сприяє формуванню морального духу, патріотизму та національної єдності серед військовослужбовців.

Проведений аналіз засвідчує, що у сучасній українській історичній освіті, попри зростання уваги до національно- та військово-патріотичного виховання, тема військових традицій Армії УНР залишається недостатньо представлена в методичних посібниках і практиці позакласної роботи. Переважна більшість навчальних матеріалів зосереджена на історії сучасних Збройних Сил України або загальних аспектах патріотичного виховання, тоді як Армія УНР не має чітко визначеного місця у структурі позакласної діяльності.

Наукові дослідження останніх десятиліть створили значний історіографічний масив знань про Армію УНР, однак цей матеріал не адаптований до потреб шкільної методики та не має популяризованих форм – сценаріїв, проєктів, дидактичних розробок. Через це вчителі часто звертаються до традиційних тем, уникаючи малодосліджених подій, пов'язаних із періодом УНР.

Вивчення військових традицій Армії УНР у позакласній діяльності має високий освітньо-виховний потенціал, оскільки сприяє формуванню національної самосвідомості та громадянської відповідальності. Оптимальними шляхами інтеграції теми у освітній процес є включення її як окремого модуля у вже наявні патріотичні заходи, створення спеціалізованих гуртків, застосування проєктно-дослідницької моделі, використання інтерактивних форматів, а також співпраця з громадськими організаціями й краєзнавчими ініціативами.

Методика вивчення військових традицій Армії УНР у позакласній роботі має спиратися на принципи компетентнісного, діяльнісного та особистісно зорієнтованого підходів. Вона передбачає активну участь учнів у дослідженні, аналізі та творчому осмисленні історичного матеріалу, використання різних типів джерел, інтерактивних технологій і проведення історичних паралелей між минулим і сучасністю.

Системне включення теми Армії УНР у позакласну роботу з історії України є не лише змістовно виправданим, а й необхідним елементом оновлення історичної освіти, що сприяє формуванню свідомого громадянина, патріота й спадкоємця героїчних традицій українського війська.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Список джерел

1. Бригада ім. кошового отамана Івана Сірка отримала емблему. URL : <https://www.ukrmilitary.com/2019/11/92bdepatch.html>
2. «Вовкулака, хорунжий і хрест Богуна». Нові однострої і знаки розрізнення ЗСУ – повне портфоліо. URL : <https://web.archive.org/web/20171225132658/https://novynarnia.com/2016/07/06/vovkulaka-horunzhiy-i-hrest-boguna-noviodnostroyi-i-znaki-rozriznennya-zsu-povne-portfolio/>
3. Д'яченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. 2010. 448 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#n9>
5. Закон «Про утворення Українського Народного війська» від 3 січня 1918 року». URL : <https://unr.uinp.gov.ua/documents/zakon-ukrainskoi-tsentralnoi-radi-pro-utvorenniya-ukrainskogo-narodnogo-viyska-narodnoi-militsii-3-sichnya-1918-r>
6. Закон України «Про Збройні Сили України». Редакція від 19.03.2025, підстава – 4255-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
7. Конституція України. Верховна Рада Документ 254к/96. 1996. URL : <https://web.archive.org/web/20220303002906/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
8. Монкевич Б. Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорожців. Львів: Добра книжка, 1929. 152 с.
9. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців. Похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк, 1956. 296 с.
10. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 25.04.2018 р. №166 «Про затвердження Програми заходів щодо відновлення та впровадження національних бойових традицій у Збройних Силах України» /

Довідник для фахівців структур морально-психологічного забезпечення. URL : <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-heneral-nohoshtabu-zbro-nykh-sy-8/>

11. Незламні герої України: історія заснування 72-ї ОМБр ім. «Чорних Запорозжів». 2024. URL : <https://bc.espresso.tv/viyna-z-rosiyeyu-nezlamni-geroi-ukraini-istoriya-zasnuvannya-72-i-ombr-im-chornikh-zaporozhtsiv>

12. Омелянович-Павленко М. Спогади командира (1917-1920). Київ: Темпора, 2007. 607 с.

13. Указ Президента України «Про присвоєння почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/2019#Text>

14. Указ Президента України «Про присвоєння почесного найменування 73 Морському центру спеціального призначення Сил спеціальних операцій Збройних Сил України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884/2019#Text>

15. Указ Президента України № 232/2017 від 23 серпня 2017 року «Про присвоєння почесного найменування 1 бригаді оперативного призначення Національної гвардії України». URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2322017-22414>

16. Указ Президента України № 654/2008 від 22.07.2008 «Про присвоєння імені Богдана Хмельницького 14 радіотехнічній бригаді повітряного командування «Південь» Повітряних Сил Збройних Сил України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654/2008#Text>

17. Указ Президента України №189/2009 від 26.03.2009 «Про відзнаку Президента України – Хрест Івана Мазепи». URL : https://ips.ligazakon.net/document/U189_09?an=13

18. Указ Президента України №881/2019 «Про присвоєння почесного найменування 201 зенітній ракетній бригаді Повітряних Сил Збройних Сил України». URL : <https://www.president.gov.ua/documents/8812019-30893>

19. Указ Президента України №966/99 від 07.08.1999 «Про День Українського козацтва». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966/99#Text>

20. «Чорні запорожці»: українські козаки, які ніколи не здавались і не брали полонених. 2020. URL : <https://www.ridivira.com/uk/istoriya/chorni-zaporozhtsi-ukrainski-kozaky-iaki-nikoly-ne-zdavalys-i-ne-braly-polonenykh>

Список літератури

21. Бойко О. Д. Вільне козацтво. Енциклопедія історії України : Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2003. 688 с.

22. Військові звання та військові ранги збройних формувань України. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2003. 688 с.

23. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посіб. / уклад. М. Д. Зубалій, В. В. Івашковський, О. І. Остапенко ; НАПН України, Ін-т проблем виховання. Київ : Паливода А. В., 2016. 232 с.

24. Вікторська Я. В. Особливості збройних утворень УНР 1917 р., їх правовий статус. Збірник наукових статей. 2023. С. 39-47.

25. Власюк С. Військові традиції доби визвольних змагань 1917-1921 років у сучасній українській армії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2018. Вип. 27. С. 162-168.

26. Воронін В. Люди, держава, нагороди ... Нагородна система України ХХ – ХХІ століть: виникнення та розвиток в умовах політичних і соціально-економічних трансформацій держави і суспільства : монографія. Харків : Фоліо, 2013. 320 с.

27. Голубко В. Н. Армія Української Народної Республіки 1917-1918: Утворення та боротьба за державу. Львів : Кальварія, 1997. 275 с.

28. Гречило А. Утвердження українських національно-державних символів у 1917-1920 рр. *Військово-історичний альманах*. 2013. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Grechylo_Andrii/Utverdzhennia_ukrainskykh_natsionalno-derzhavnykh_symvoliv_u_19171920_rr.pdf

29. Гуцало Л. В., Дацьо О. Г., Приходько І. М. Аспекти національно-патріотичного виховання майбутніх педагогів під час воєнного стану в державі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 14. С. 804–816.

30. Денисюк Ж. Нові нагороди Міністерства оборони України. *Військово-історичний альманах*. 2003. Ч. 2 (7). URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Denysiuk_Zhanna/Novi_nahorody_Ministerstva_oborony_Ukrainy/

31. Єпіхіна М. А. Позакласні виховні заходи з національно-патріотичного виховання як засіб соціалізації молодших школярів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Педагогічні науки. 2018. № 6 (320). С. 26–31.

32. Жакова І. Г. Козацький образ в українському війську XIX-XX ст. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. Vol. 5(57). С. 40-49.

33. Заворотний Р. В. Національно-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічні науки : теорія та практика*. 2018. С. 50.

34. Капелюшний В. П., Коваль О. Ф. Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис. Монографія. К. : «Інтерсервіс», 2018. 480 с.

35. Карпов В. В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні. дис. д-ра іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 467 с.

36. Коваленко С. С. Чорні Запорожці: історія полку : [іст. нарис]. Київ: Стікс, 2012. 363 с.

37. Ковальчук М. Богданівці 1917. Створення 1-го Українського полку імені Хмельницького. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/06/24/149980/>

38. Крип'якевич І. Історія українського війська : В 3-х ч. Львів, 1936. Ч. 3. 572 с.

39. Нарис історії Сухопутних військ Збройних Сил України (1991 – 2021): Монографія / П. Ткачук, С. Попко, А. Харук «та ін.». Львів: НАСВ, 2022. 269 с.
40. Національний університет «Острозька академія». Серія Право. Острог, 2002. 336 с.
41. Нетьосов С. І., Нетьосова С. Ф. Позакласна робота з історії в системі національно-патріотичного виховання школярів. *Освіта та педагогічна наука*. 2017. № 1 (166). С. 60–65.
42. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації : навч.-метод. посіб. Київ, 2022. 165 с.
43. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
44. Ребьонок В. Р. Позакласна робота з історії: особливості і форми. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. 2012, Вип. 9. С. 86–88.
45. Солдатенко В. Зимовий похід Армії УНР в історіографічному зрізі (грудень 1919 – травень 1920 р.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2009. Вип. 43. С. 135-161.
46. Швидченко Т. М. Перший Зимовий похід Армії УНР в контексті національно-визвольної революції 1917-1921 рр. дис. к-та іст. наук : 07.00.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 223 с.